

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

H. V. Gregersen:

Den nationale udvikling i grænseegnene
i historisk belysning

Jens Holdt:

Genforeningsgenerationens minder og håb

Bjørn Svensson:

Kontakt over grænsen

Morten Kamphövener:

Ernst Christensen, Asserballe

Hary N. J. Petersen:

Tvungen soldat

Rettelse

Boganmeldelser

MØLLER PÅ ALS

af HANS LINOW og JENS LAMPE

»Fremragende værk om mølleriets historie gennem tiderne . . .«

Jydske Tidende.

»Et fint kulturhistorisk værk . . .«

Jyllands-Posten.

FORLAGET FAKLEN

Åbenrå

- årets gavebog!

Poul Kürstein: MENS KALLE VAR I KRIG

- SYDSLESVIG PÅ EN NOGET ANDEN MÅDE -

Netop udkommet på SKANDIA FORLAG i Flensborg.
Strålende modtaget af pressen, 92 sider, 14 fotos. Hidtil eneste samling sydslesvigske personskildringer fra anden verdenskrig og tiden derefter.

Køb den til Dem selv og som gave til gode venner!

Pris kr. 19.75 – kan indbetales på alm. dansk postgirokort, konto nr. 34937, *Dansk Boghandel, Flensborg*. Bogen følger portofrit.

DANSK BOGHANDEL, FLENSBORG, NØRREGADE 74

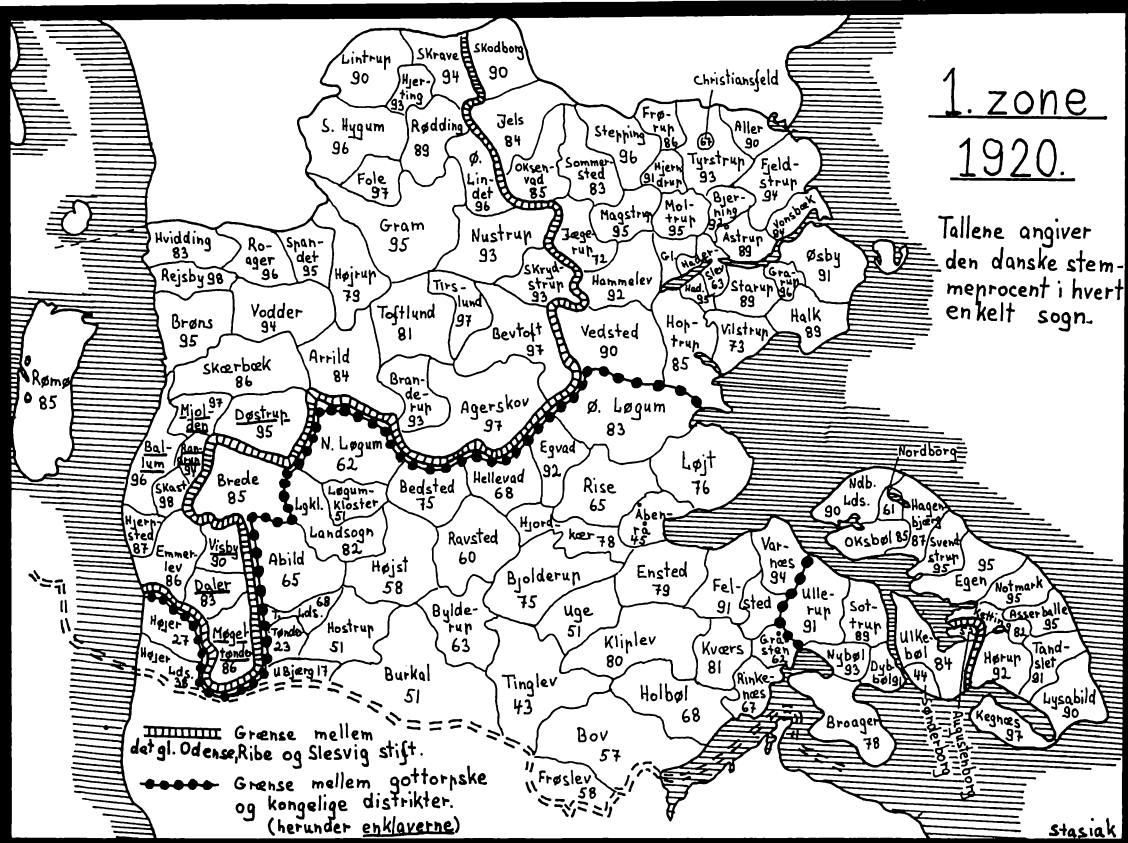
TLF. 2 57 09

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20.00 kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 27 04, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

1. zone 1920.

Tallene angiver den danske stemmenprocent i hvert enkelt sogn.

Kort over afstemningsresultaterne i Sønderjylland den 10. februar 1920. Indtegnet er grænser mellem Ribe, Slesvig og det gamle Odense stift, samt grænsen mellem gottorpske og kongelige distrikter. De understregede navne angiver de sogne, som helt eller overvejende hørte til enklaverne. Mange steder var de administrative og jurisdiktionelle forhold dog langt mere indviklede, end kortet viser.

Den nationalpolitiske udvikling i grænseegnene i historisk belysning

De nationale foreningers samarbejdsudvalg indbød til møde på Slogsherredshus i week-end'en 1.-2. oktober 1966. Der blev holdt tre taler af seminarilektor H. V. Gregersen, Haderslev, provst em., dr. theol. Jens Holdt, Askov, og redaktør, cand. polit. Bjørn Svensson, Haderslev. De tre talere har efter redaktionens anmodning udarbejdet et resumé af deres manuskript, som gives på de følgende sider.

Kortet over afstemningerne i 1920 er udmærket egnet som udgangspunkt for en drøftelse af den historiske baggrund for den nationalpolitiske udvikling i vort grænseland. Sindelagsskellet mellem dansk og tysk i 1920 svarer jo stort set til den gamle kirke- og skolesprogsgrænse, og det aftegner sig endda forbavsende skarpt mellem Møgeltonder og Aventoft. Man vil desuden ligesom kunne ane både de gamle stiftsskel mellem Ribe, Slesvig og Odense (Als-Ærø) stifter, samt grænsen mellem hertugeligt og kongeligt og mellem det oprindeligt slesvigske område og de kongerigske enklaver. Det er derfor ikke så underligt, at spørgsmålet om en historisk be-

grundelse for udbredelsen af henholdsvis dansk og tysk sindelag har været genstand for historiske undersøgelser¹.

Et tysk forsøg på at påvise gottorperstyret som forudsætning for hjemmetyskheden² er blevet mødt med tvivl fra dansk side³, idet det ikke er lykkedes at påvise en direkte forbindelse mellem gottorpsk statspatriotisme før 1720 og den politiske slesvigholstenisme efter 1830. Hvad der er fremkommet af udsagn, der kunne tages til indtægt for en sådan påstand, stammer nemlig hovedsageligt fra de år, da gottorperstyret var i konflikt med den danske kongemagt (1675–79, 1684–89 og 1700–20).

*

Med hensyn til det for grænsedragningen i 1920 så afgørende *skel mellem Nord- og Sydslesvig* kan det anføres, at selv om kirkesprogsgrænsen ikke altid nøje har fulgt Skelbæk-linjen⁴, så fandt den dog efterhånden et nogenlunde fast leje og fæstnede ydermere ved »den almindelige skoleordning« af 24. august 1814 for hertugdømmerne Slesvig og Holsten, og dette skel kan vel også siges at have sat sig varige spor i den sydslesvigske bondealmues forhold til øvrigheden som sådan⁵. Vi ser det straks, da de første spæde tilløb til en demokratisk samfundsordning sætter ind med valgene til den slesvigske stænderforsamling i 1834. Med undtagelse af én enkelt valgkreds på landet, nemlig på Als, hvor man valgte en præst, gav bønderne overalt i de nordslesvigske landdistrikter deres stemme til mænd af deres egen midte, og den pågældende præst på Als var tilmed bøndernes kandidat over for hertugens. I Sydslesvig derimod lod bønderne sig aldeles overvejende repræsentere af folk, der ikke tilhørte den egentlige bondestand. Det liberale blad i Kiel, »Kieler Correspondenzblatt«, skrev i en omtale af disse valg, at de havde været tilfredsstillende, for så vidt som de viste bøndernes uafhængighed, men en ulempe ville det være fremover, at landdistrikterne ville være repræsenteret af folk med alt for snæver horisont. Selv i liberale kredse forstod man altså ikke de nordslesvigske bønders uafhængighedstrang.

1. At man i ældre tid nærmest godtog tesen om forbindelsen mellem gottorperstyret og slesvigholstenismen som noget uafviseligt, ses af følgende citat fra Peder Lauridsen: »Da Sønderjylland vaagnede« II, s. 3: »Indtil 1720 havde Aabenraa tilhørt den gottorpske Hertug, og denne Fyrstes Had til det danske Kongedømme havde ogsaa sat sine Spor hos hans nordslesvigske Undersaatter; endnu fire Slægtled senere var den gottorpske Særfølelse ikke vadsket helt ud af Sindene, Borgerne Statskærlighed kunde anfægtes, og det var kun skrantne Kongelys, der groede op omkring Brundlund Slot«.

2. Ludwig Andresen: *Geschichtliche Voraussetzungen, Entwicklung und Durchbruch des Nationalbewusstseins des Heimdeutschtums im Schiefen Viereck in Nordschleswig* (Der Schleswig-Holsteiner 1934).

3. Troels Fink: *Gottorperstyret som forudsætning for hjemmetyskheden i Nordslesvig* (Fortid og Nutid XV).

4. Th. O. Achelis: *Deutsche und dänische Gottesdienste im Herzogtum Schleswig* (Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 2. Reihe, X, 1949); specielt vedrørende det tyske gudstjenestesprog i Kliplev: SJy MSkr 1955.

5. H. V. Gregersen: *Die soziologische Struktur der Bevölkerung Nordschleswigs in ihrer Bedeutung für die nationalpolitische Entscheidung* (Grenzfriedenshefte, Heft 2, 1954).

Den højst forskellige kulturelle udvikling fra stift til stift har man længe været opmærksom på, især med hensyn til gejstlighedens uddannelsessted⁶. Sidst har H. Hejselbjerg Paulsen trukket dette forhold skarpt op i sin disputats⁷, hvor man straks i indledningen læser: »Ved Kolding fjord standse Christian Vs Danske Lov, kirkeritualet, alterbogen, Kingos salmebog, katekismen og andre lærebøger. Derfor måtte Slesvig stifts kirkelige liv i sin danske form gå sine egne veje . . .« Andetsteds hedder det om den nordlige del af Slesvig stift, at det »kulturelt set var et fuldkommen autonomt område«.

*

Der kan endvidere være grund til at henlede opmærksomheden på *det sociale skel mellem præst og lærer*. Præsten stod på lige fod med de større bønder, ofte var han barnefødt i det sogn, hvor han var præst, som oftest gik han ind og ud hos bønderne, han var en af sogneoverklassens egne. Læreren derimod hørte til sognets mere beskedne samfundslag. Unge lærere skaffede sig deres underhold ved at gå på kost rundt omkring på de forskellige gårde. Det er derfor let forståeligt, at man meget ofte træffer et socialt betonet modsætningsforhold mellem præst og lærer. Ikke sjældent ser vi læreren som foregangsmand for den nyvakte danske bevægelse. Adskillige lærere har fået deres uddannelse på kongerigske seminarier og sidder derfor inde med en meget større forståelse for det danske og det folkelige, end en præst, der har fået sin uddannelse i Kiel eller andetsteds sydpå, kan have. Læreren bestyrede ofte den danske bogsamling, som i løbet af 1840'erne var blevet opstillet i sognet.

*

Med hensyn til *den sproglige udvikling* i de sidste par århundreder forud for den nationale vækkelse har man alt for ofte betragtet denne ud fra erfaringen fra vor egen tid. Egnens studerede mænd – det kan påvises ved at betragte et par af grænseegnens kendteste, nemlig Niels Heldvad og Troels Arnkiel – bevægede sig tilsyneladende lige let på dansk, plattysk, højtysk og latin, men når der er tale om sproglige tilstande i den del af befolkningen, som ikke i almindelighed kendte til skolegang og læsning, må man ikke glemme, at sådanne jævne folk slet ikke har tænkt i de faste sprogkategorier, som vi nu om stunder kender fra skolens grammatikundervisning eller fra de faste ortografiske og sætningsmæssige normer, som følges i enhver skriftlig fremstilling. Overgangene fra det ene sprog til det andet har været langt mere glidende, end vi sædvanligvis forestiller os. Kun på den baggrund kan det forstås, at der ofte har været tale om et sprogligt

6. Troels Fink i anf. afh. i Fortid og Nutid XV; H. Hejselbjerg Paulsen: *Fra Skolebænk til Prædikestol* (Slesvigs delte bispedømme, 1949); Th. O. Achelis: *Tausend Jahre der Stifter Ripen und Schleswig* (Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 2. Reihe, X, 1950). Materiale til emnet findes i Otto F. Arends: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten, samt snart også i Th. O. Achelis' Slesvigske studentermatrikel*.

7. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjyds Psaltesang*, 1962, s. 11, 15.

»Beieinander und Ineinander und Durcheinander«⁸, hvor godtfolk traf sammen, hvad enten det så drejer sig om landevejskroer, markeder eller værtshuse i byerne.

*

Efter den endelige *løsning af det gottorpske spørgsmål* ved de forhandlinger, som hannoveraneren Bernstorff førte på den danske konges vegne og den åbenråske borgmestersøn, Caspar von Saldern, førte på den russiske kejserinde Katharina IIs vegne, var den dansk-norsk-slesvig-holstenske helstat en realitet, og *helstatspatriotismen* var i stand til at samle alle rigets indbyggere til et samvirke. Da det gamle Tysk-Romerske Rige gik til grunde i 1806, gjorde det ikke nævneværdigt indtryk i Holsten, endsig i Slesvig, mens derimod vore samtidige nederlag til England skabte et patriotisk røre overalt i den gamle Helstat.

*

Som allerede fremhævet kan man ikke uden videre tale om en forbindelse mellem den gottorpske statspatriotisme og den senere tids politiske slesvig-holstenisme, men derimod kan man vel nok hævde, at der i århundredernes løb har udviklet sig en *sympati for det hertugelige*. Bevidstheden om, at man hørte til det gamle hertugdømme Slesvig, kan udmærket have virket i slesvigholstenismens favør, ikke mindst da hertugen af Augustenborg blev denne bevægelses førende mand. Folk har almindeligvis ikke kunnet skelne mellem de forskellige fyrstelige slægters adkomst til hertugværdigheden, og hertugen af Augustenborg er da kommet til at stå som symbol for det hertugelige, for det særegne, som man nu engang altid havde forstået ved det at være slesviger, ved det at stamme fra hertugdømmet Slesvig.

Vi har endnu den dag i dag familier med traditioner langt tilbage og gårde med gamle papirer og skrifter. Jeg har selv oplevet den særlige stemning, der ligger bag ved, når man på en af vore mange store gårde får forevist et gammelt fæstebrev eller et andet tyskskrevet aktstykke. En hjemmetysk ejer af et sådant papir er da ikke sen til at gøre opmærksom på, hvilket sprog det er udformet i, og at dette papir fra øvrigheden også taler om »Slesvig-Holsten«.

Hvad har det ikke kunnet betyde for mange af de talrige efterkommere af herredsfoged Nis Hinricksen til Hajstrupgård⁹ at se slægtens gravsten og epitafier i Bylderup kirke med plattysk inskription?

Hvilke følelser vil det ikke vække hos én, der ejer sin oldefar Peter Todsens kombinerede regnskabs- og dagbog¹⁰, skrevet på tysk, eller tipolde-

8. Th. O. Achelis: Die Lateinschulen in Hadersleben und Ripen, 1959.

9. Hans Staack: Nachkommen des auf Haistruphof erbgessesenen Hardsvogts Nis Hinrichsen (Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 13, 1966); det må vække forbauselse, at denne afhandling i indledningen nok nævner G. Friis' behandling af emnet i Sjøy Årb 1891, men ikke Ludwig Andresens artikel i Die Heimat 1927, skønt den synes at stå i stor gæld til denne.

10. Max Rasch: Der 7. Wahldistrikt der kleineren Landbesitzer und sein Vertreter in der ersten schleswigschen Ständeversammlung (Jahrbuch für die Schleswigsche Geest 1955) med optryk af Peter Todsens personlige optegnelser (ejes af Landgerichtsdirektor Richard Todsen, Flensborg).

faderens, Ubjerg-præstens, stambog fra glade studenterår ved forskellige tyske universiteter. Selvfølgelig har slig tradition måttet sætte sig dybe spor, ja har vel måttet virke forpligtende for dens arvtagere.

En nylig opdaget bogsamling fra gården Byg i Vilstrup sogn fortæller om jævnlig brug af danske såvel som tyske bøger og har givet anledning til følgende omtale: »Zweiströmigkeit er en gammel foreteelse i vor hjemstavn; det ses tydeligt af gårdbiblioteket fra Byg. Gårdfolkene har færdes hjemmevante i begge sprog, ja selv i deres private andagtsliv tyede de i flere slægtled til både danske og tyske prædikener og salmer«¹¹.

*

Det er ejendommeligt at se *bøndernes forskelligartede optræden over for øvrigheden* fra egn til egn i de år, »da Sønderjylland vågnede«.

På Haderslev-egnen belyses dette måske bedst ud fra Nis Lorenzen Lilholts historie. Han havde ligesom for øvrigt Hans Nissen i Hammelev og mange andre af egnens stoute bondeskikkelser måttet føre en hård eksistenskamp i de trange år omkring 1820 og i disse år opsamlet en god portion bitterhed imod embedsstanden (»de keltringer«). Over for embedsmændene og ikke mindst over for advokaterne var han og hans lige alle dage på vagt, og hele denne indstilling blev til største gavn for den nyvakte danske bevægelse. Årsagen hertil skal måske søges i den hårdhændede inddrivning af skatter og skatterestancer igennem hele 1700-tallet. Det gamle kongelige Haderslev var hårdere tynget af skatter end de tidligere gottorpske amter Åbenrå og Tønder, og måtte betale 3 rdl. pr. plov, hvor de andre kunne slippe med 2 rdl. pr. plov¹².

I det gamle Tønder amt, specielt i Slogs herred, gik udviklingen stort set i modsat retning. Egnens stænderdeputerede, Thies Steenholdt i Rabsted¹³, blev jo kendt som modstander af sprogreskriptet af 1840. Herredsfoged Berend Feddersen, der i de mange år fra 1811 til 1841 ledede Slogs herred, har måske hovedæren for det tillidsfulde forhold mellem øvrighed og bondestand på denne egn. Ved hans død mindedes man hans indsats til fordel for de økonomisk ramte bønder i de vanskelige krigsåre omkring 1820.

Fra egn til egn, fra sogn til sogn, kan udviklingen følges i årene op imod 1848, og der er i den sidste snes år fremkommet mange afhandlinger og artikler til belysning af denne udvikling¹⁴. Et skelsættende værk er Gottlieb Japsens »Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850«. Det kan karakteriseres som den første nye helhedsbetragtning af udviklingen siden A. D. Jørgensens og Peder Lauridsens dage.

11. H. Hejselbjerg Paulsen: Bogsamlingen på Byg (Haderslev Amts Museum, årsberetning, 1966).

12. Mundtlig meddelelse af landsarkivar P. Kr. Iversen.

13. Max Rasch: Thies Hanssen Steenholdt (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstenische Geschichte, bd. 80, 1956); Gg: Thies Hansen Steenholdt (Sjy MSkr 1956).

14. Især i Sjy Årb 1951 og 1953, samt i Sjy MSkr 1948 ff.

Vigtig er forståelsen af, at slesvigholstenismen bliver *en revolutionær bevægelse*, der i 1848 fører til udråbelsen af en ny stat. Her over for må en meget stor del af Nordslesvigs loyale, kongetro befolkning melde pas, således som det kommer til udtryk i afvisningen af den provisoriske regerings sognefoged i Bjolderup vestersogn: »Hvor jeg kommer, er folket lidt vranten. Er *du* provisorisk? Vi har ikke med tyskerne at bestille. Den provisoriske regering anerkender vi ikke. Den har os ikke noget at befale¹⁵!« Bøndernes stillingtagen svarer her ganske til Hjordkær-præsten Jep Hansens udtalelse i 1848: »Nein! Wir sind von altem Schrot und Korn¹⁶.«

15. Bjolderup Sogns Historie, s. 227; S Jy Årb 1953, s. 71.

H. V. Gregersen

16. S Jy MSkr 1951, s. 142.

Genforeningsgenerationens minder og håb

Mindet vel lader som ingenting,
er dog et lønligt kildespring

Disse ord gælder både den enkeltes og folkets minder, det, vi kalder historie i småt og stort. Vi skal alle være historisk indstillede og drikke, fornyes af historiens rige kildevæld. Et menneske og et folk uden minder bliver rodløst. Som et træ, der er rykket op med roden og derefter visner og dør.

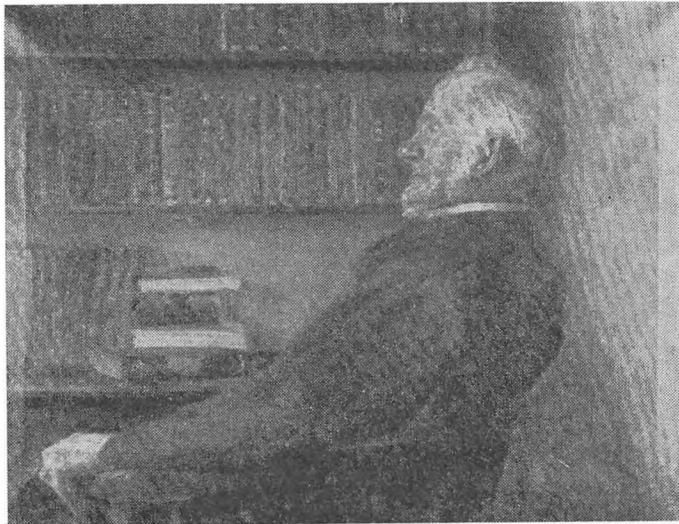
Men også et menneske og et folk uden håb dør. Har det – i trængselen måske – opgivet at håbe, at sætte sig livsmål, visner og dør det.

Vi har brug for minder og håb. Det er livet om at gøre. Derfor fremstilles guden Odin også med to ravne på sine skuldre: Munin og Hugin, mindet og håbet. I virkeligheden et idealbillede af mennesket, som det skal være. Det må have noget at leve af: roden, mindet, historien, og noget at leve for: frugten, målet, fremtiden. Det er livets vidunderlige hemmelighed.

Lad os standse lidt ved det kuld i vort sønderjyske folk, der gik ind i folkekampen efter århundredskiftet. Aldrig har et kæmpende folkeligt mindretal haft en ungdom som den, er der blevet sagt, og vel med rette. Som det kildevæld, de drak af, vil jeg nævne nogle kendte bække små, fyldende den store mindernes å:

Efter- og højskolerne nord for 64-grænsen med deres kristen-danske påvirkning af sindet i de gærende ungdomsår, som blev bestemmende for det fremtidige liv og virke i grænselandet i håbets rækker. Min far var på Dalum og min mor på Sorø først i 90'erne. Elevernes tal hernede fra voksende med årene. De hjemvendte gav især nye impulser til frimenighedernes vækst, blev stødtropperne i den kristen-danske folkefront.

Også inden for sognemenighederne blev man vågen – efter folkeskolens fuldstændige fortyskning ved sproganordningen af 1888 og ved statskirke-

Jørgen Iversen, Svejrup (1838–1923).

præsternes lunkne og haltende holdning til provstisynodernes hver gang rejste sprograndagende. Skolens fortyskning var jo tænkt som forberedelsen til også folkekirkens »Eindeutschung«. Man sluttede derfor kraftigt op om de danske gudstjenester og trådte ikke mere ud af statskirken, da man derved bare ville overlade sognekirken til tyskerne. Trekløveret Rasmus Clausen, Jørgen Iversen og Nis Callesen står her som foregangsmænd i Åbenrå kreds dag og provstisynode i disse år.

Også de voksende Indre Missions-kredse kom efter århundredskiftet med, i hvert fald til valgene, hvor deres stemmer betydeligt øgede det voksende danske flertal. Al deres kristelige læsning fik de desuden fra kongeriget. Det var den aktive Sønderjyllands ven pastor Johs. Clausen i Vonsild, Vilh. Becks ungdomsven, der med dennes velsignelse aktiverede missionsfolkene i Nordslesvig. Han fik i 1901 sendt den kendte, gamle indremissionær A. Stubkjær, veteran fra 48, på en orienteringsrejse herved, hvor han besøgte de ledende præster Hans Tonnesen og N. C. Nielsen; han talte også med H. P. Hanssen og gårdejer P. K. Petersen i Sillerup. Og nu kom Indre Missions unge på højskole nord på: til Børkop, Tommerup og Haslev.

I 1907, optantkonventionens lykkelige år, blev der udsendt 11 nye yngre missionærer, der næsten alle var danskindstillede, og som sammen med de 6 ældre kom til at stå som lægfolkets kristelige og folkelige tillidsmænd, skønt de havde national mundkurv på og ikke måtte berøre det nationale i deres offentlige optræden (uden at de da blev udfordrede) og heller ikke gjorde det. Men den aktive nationale bevidsthed voksede støt inden for Indre Mission og førte så til, at 12 præster brød med Tonnesen i 1912, idet

Rasmus Clausen, Smedager (1841–1909).

han sammen med en række yngre præster og indremissionærer holdt på en friere kurs – med national selvbestemmelsesret også for missionsfolk, tyske som danske.

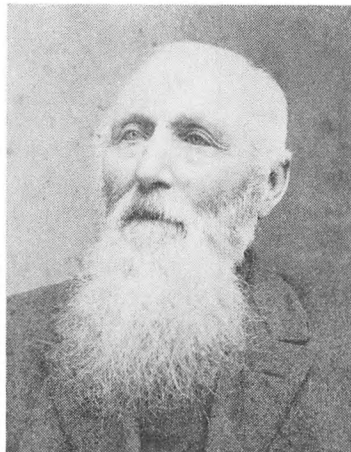
I 1913 dannedes som frugten af denne udvikling i Haderslev et rent dansk Kirkeligt Lægforbund efter kongerigsk mønster. Det gik åbent ind for den danske sag, så Tonnesen som tysk embedsmand blev tvunget til at tage afstand fra det. I 1914 begyndte man med udgivelsen af et blad: »Kirkeværnet«.

Denne voksende danske bevægelse kaldte i 1909 journalisten, studiosus Johs. Tiedje, præstesøn fra Øsby, frem med sine opsigtsvækkende Nordslesvig-artikler i det frisindede tyske ugeskrift »Die Christliche Welt«. Heri fældede han en knusende dom over den tyske (irreligiøse) magtpolitik i grænselandet og fremhævede den danske, kristeligt begrundede folkelige kulturkamp som forbillede for et frisindet tysk kulturarbejde i Nordmarken.

Det førte til dannelsen af en frisindet Nordslesvigs præsteforening og af en politisk Fredsforening. Men begge disse tyske foretagender forblev i den aktuelle situation uden større betydning. Man måtte jo heller ikke svigte den tyske front. Det kom til stormende politiske møder i 1911 i Hamburg, Kiel og Flensborg mellem fredsfolk og magttyskere med den hårde hånd, men endte så med borgfred mellem parterne.

Nævnes kan i denne forbindelse den siden kendte overregeringsråd i Kiel, A. Henningsen, der som ung lærer i Broager i 1912 begyndte med folkelige, kulturelle aftenforedrag efter dansk mønster. Men tidspunktet var forpasset for tyskerne. Og den forberedte krigs udbrud i 1914 gav andet at tænke på.

Videre må nævnes Sprogforeningens bogsamlinger på »Folkehjem«, der

også blev udstationeret i ledende danskeres hjem landet over. De blev rigeligt forsynede med lødige, folkelige læsning nord fra og har haft deres store betydning i hjemmenes danske oplysning og befæstelse. Hertil kommer hjemmeundervisningen, hvor de opvoksede børn skrev danske stile til »Hejmdal«-studenterne i København, som så sendte dem rettede tilbage og gav danske børnebøger i præmier. Her fik mødrene deres store betydningsfulde opgave og ansvar. Ligeså de ugifte kvinder som sygeplejersker i de oprettede danske sygeplejeforeninger landet over – som en modvægt mod de tyske diakonissestationer fra Flensborg.

Et afgørende led i fronten var naturligvis forsamlingshusene, som tyskerne på en måde også gav stødet til, når de påvirkede gæstgiverne til at nægte deres sale til danske møder. Men forsamlingshusene blev selvfølgelig ganske anderledes en fælles storstue, hvor netop hjemmets rene og stærke ånd og tone blev bevaret, så man kunne være tryk ved at komme der, ældre som yngre, til folkelige og kristelige foredrag, lødigt amatør-teater, et vigtigt middel i unges opdragelse til selvstændig optræden på en scene og en talerstol, og til indførelse i dansk litteratur, endvidere til gymnastik og folkedans, et lige så vigtigt middel i unges legemlige og karaktermæssige træning, sluttende med en festlig opvisning efter vinterens arbejde.

I denne forbindelse vil jeg godt nævne det nordslesvigske gymnastikhold, der i maj 14 tog med til stævnet i Malmø sammen med tyske rigshold. Men de fik af tyskerne ikke lov til at optræde, da de ville marchere ind under deres egen fane og ikke under den tyske. Til gengæld blev de så af svenskerne indbudt til en opvisningstur gennem landet, hvad der blev til et sønderjysk triumftog og gav et smukt indtryk af vor ungdoms spændstighed og faste folkelige holdning og de grænselandskår, man måtte leve under.

Missionshusene havde deres tilsvarende kristelige og indirekte sproglige betydning, idet salmesangen og forkyndelsen jo foregik på dansk.

Men forrest i det blomstrende kulturelle liv dengang stod nok dagspressen. Intetsteds har et folkeligt mindretal haft en presse af så høj standard. Dagligt bragte den dansk bud til hjemmene, også hjemmetyske, om tidens begivenheder og folkets livsværdier. Grænsepressens betroede folk var på en måde befolkningens præstelige vejledere. Som eksempelvis Carsten Petersen har sagt det om Jens Jessen: »Han var en dommer i Israel. I en menneskealder dømte han folket . . . ven og fjende, små og store, med den myndighed, som ligger i selve retten, og som ærlige mænd bøjer sig for . . . Ingen har i de dage talt til så stor en menighed som han. Fra Flensborg til Ribe lyttede man til hans røst seks dage om ugen . . . Så blev da denne stærke og stejle mand præsternes medarbejder eller deres modstander, alt efter som deres ansigt tegnede sig for hans skarpe blik. Han blev også deres dommer.«

Videre virkede Landboforeningerne for tidssvarende dygtiggørelse af jordbrugerne og Landeværnet for bevarelse og kamp for den danske jord over for tyskernes statskapitalstærke opkøb.

Redaktør A. Svenssons erindringsbøger »Kamp og Fest« om disse år giver et såre smukt billede af den nordslesvigske ungdom dengang op under den 1. verdenskrig – med hjemmemøder, fælles årsmøder og udflugter til

*Ministerialråd Johannes Tiedje
(1879–1946). Foto ca. 1905.*

kongeriget og Dannevirke, alt kulminerende i de store danske årsmøder, sidst i Haderslev 1914 – med H. P. Hanssens betagende festtale, med slutningen vendt mod tyskerne: Du kæmper en kamp imod tusinde år, og i den har du visselig tabt. A. Svensson, Andreas Grau og Jørgen Eriksen var her det inspirerende trekløver på Sønderborg-egnen.

Men den 1. verdenskrig stod for døren, og alle måtte med i den blodige leg. En folkelig katastrofe og samtidig en dyrekøbt forjættelse for det danske Nordslesvig – med dets rige minder og stærke håb. Vore bedste unge blev derude i fremmed jord. Jeg nævner for dem alle Michael Steffensen og Jørgen Gamborg, en grundtvigsk og en indremissionsk, kommende ledere, der ikke fik lov til at overtage deres lederskab efter krigen.

Hemmeligheden ved Nordslesvigs folkelige styrke dengang med den uafhængige bondestand som kernen turde være det brede fællesskab, som fra hjemmets verden var overført til folkets. Vi véd godt, at der også her var politiske og personlige spændinger. Ved lejlighed kunne de føre til randen af et brud, f. eks. i 1910, da H. P. Hanssen efter personlige angreb nægtede at lade sig genopstille som rigsdagsmand. Men hver gang blev de holdt i ave og ansporede til fælles sejrende indsats fremover.

Det kneb med de afhængige småkårshjem, som tyskerne lettere kunne kue, eller det tyske socialdemokratiske parti bedre tilfredsstillte, især i byerne. Men så fik H. P. Hanssen i 1909 sin senere svigersøn, Kr. Refslund

Thomsen, sat til leder af et nyoprettet socialt sekretariat i Åbenrå. Det søgte at oplyse og støtte danske arbejderhjem og husmænd. Et meget vigtigt nationalt og progressivt tiltag.

I 1920 var det da denne danske folkegroede kultur og den deraf fremgæede nationalpolitiske bevidsthed, der sejrede over den tyske akademiker- og bykultur, land mod by i en vis forstand. De tyske myndigheder havde frataget os vore egne akademiske ledere og folkeskolelærere og håbede ad den vej med deres egne ledere at vinde befolkningen for Tyskland. Men folket tog i stedet lederskabet i sin egen hånd, opdrog egne folkelige ledere og viste sig at være stærkere end den fremmede overklasse-kultur syd fra.

Jeg skal ikke dvæle udførligere ved genforeningsarbejdet efter 1920, blot punktvis nævne: 20'ernes lykkelige år, især i folkeskolerne, moderlandets største gave til os dengang, og i forsamlingshusene og i de nyoprettede ungdoms-, landbrugs- og højskoler. 30'ernes kriseår og bevægelsernes år med den truende nazistiske grænserevision. Som modvægt: Det Unge Grænseværn, ungdommen atter til fronten, og det nye Landeværn og Danske Samfund. 40'ernes besættelse og frihedskampens år med den udenrigspolitiske nyorientering efter 1945.

Befolkningen var nu opdelt i de gængse partigrupper efter økonomiske interesser. Men gjaldt det folkets eksistens, bevarelsen af dets danske minder og håb, holdt man ufravigeligt sammen mod presset fra syd, for eksempel ved valgene i 1939 og 1943. Må jeg i genforeningsarbejdet nævne det inspirerende trekløver fra Tønder: Otto Didrik Schack, Nicolai Svendsen og Jepsen Christensen, der nu fik deres store genforeningsopgave og løste den på en besindig og lykkelig måde.

Hvad har vi så at sige til vor ungdom i dag, der starter under adskilligt anderledesartede ydre og indre forhold end vi selv? Har det ældre slægtled overhovedet noget at skulle have sagt? Skal de unge ikke selv i deres situation finde og bryde deres vej og bære vort folk ind i dagen ny? Selvfølgelig! Men måske kan vi dog stilfærdigt gøre opmærksom på visse bærende grundsætninger for folkelivets beståen og vækst:

Mon vi ikke har lov og pligt at sige til de unge: Mennesket er først menneske, når det er mere end et naturprodukt af arv og miljø, nemlig også er en åndsskabning, en syntese mellem natur og ånd med evighedens gnist i sin sjæl (Søren Kierkegaard), når det ikke blot lever af brød alene, men også af Kristi ord, når det gamle store bud i menneskeloven stadig får lov at gælde: at elske og tjene Gud og sit medmenneske. Begge dele i samme livsforhold.

Skal vi da anvende dette kristne menneskesyn på vore forhold her i grænselandet, i brydningsbæltet mellem nord og syd, da kan og må vi ikke se bort fra, at den gamle muldgroede, kirkeligt prægede bondestand er ved

at blive et mindretal i helheden, at landet med det sunde landboliv affolkes og byen med dens fabrikker vokser og efterhånden dominerer. Denne udvikling kan vi ikke ændre.

Hovedsagen bliver fortsat folkets skabende kulturelle og dermed også økonomiske indsats. Oplysning skal være ungdommens lyst. Men »lys uden varme er helvedes kval« (Grundtvig). Oplysning uden oplivelse, skole uden kirke, moral uden religion, sandhed uden kærlighed ender i tomhed og livslede. Har skolen nu haft sin store og betydningsfulde tid, må kirken med livsordet, kærlighedsordet, både som tilgivelse og tjeneste, vel også få sin nye tid. Måske skal adskillige overleverede kirkelige former og skikke falde, men kristendommens aktive indhold, den levende Kristus selv i offer og tjeneste gennem menighedens fællesskab, må fortsat præge vort liv i hverdagen, ældres som yngres. »Enhver skal være en Kristus for sin næste« (Luther).

Her stilles vi så over for udfordringen fra vort tyske mindretal med det store tyske folk i ryggen. Hjemmetyskerne har i mellemtiden på alle folkekampens områder grundigt lært af os og efterligner og anvender vore kampmidler. Efter det nazistiske intermezzo er der nu fulgt et folkeligt-kulturelt kappestræb, hvor tyskerne i dag har et mindretals livsvilje som forbundsfælle over for flertallet, der altid er tilbøjelig til at slå sig til ro med status quo. Det går nok, siger man.

Det er i dag især Slogs herreds hjemmetyske bondestand, der danner kernen, stødtropperne, også netop i det yngre slægtled – med Tinglev som det nye samlende kulturcentrum. En stærk og lødig kulturpåvirkning ydes – uhindret over landegrænsen – ved udsendte højt kvalificerede foredragsholdere, koncerter og teateropførelser af høj standard, sportsforanstaltninger, amatørteater og lign. Men jeg har dog indtryk af, at vore hjemmetyske landsmænd alligevel mere er nydende end selv ydende, og at de ikke har større forbindelse med de små hjem, deres gamle skødesynder. Afgjort et svagedstegn.

Vi bliver altså i dag mere og mere by-mennesker, civilisationens trælle, med alle de moderne massemidlers underholdning og forbruger-propaganda på godt og ondt. Det livsvigtige spørgsmål er da, om vi kan nøjes med at nyde civilisationens tilbudte goder, eller om vi selv er med til at skabe en levende folkelig kultur gennem vore hjem, forsamlingshuse, skoler og foreninger. Det turde også være afgørende i kulturkampen. Det er denne aktivt skabende ungdom, dybest set salmesangens kristen-danske ungdom, der former vor fremtid. Måtte den vokse i styrke og tal og ud fra vore rige folkeminder give os en lys fremtid og et folkeligt håb – trods alt. Som J. C. Hostrup har sunget om det: Men med det bedste frelst følges vi allerhelst af en slægt, der selv har ild og kræfter . . . Atter stilles danskerætten for en åben dør . . .

Jens Holdt

Kontakt over grænsen

I den hjemmetyske håndbog fra 1963 »Nordschleswig – Bild einer Grenzlandschaft« slutter den historiske fremstilling med en appel om gensidig respekt: Hvis den gensidige respekt som levende arv kan virke forpligtende ind i fremtiden, hvis begge parter rettigheder kan vinde forståelse og de sidste 130 års fjendskab kan begraves, kan et blomstrende grænseland på ny udvikles til en formidrende folkebro.

Jeg tror ikke, at det er rigtigt, at mindretallene i særlig grad egner sig til at være bro. Det vil nemlig blive en bro, der temmelig sikkert bryder sammen, når der er mest brug for den. I de kritiske situationer er et mindretal ikke nogen stabiliserende faktor. Det gælder for den sags skyld hele grænsebefolkningen. Hvis grænsen mellem de to folk var knivskarp, hvis der ikke boede en dansker syd for grænsen og ikke en tysker nord for, ville der nok være mere ro omkring den røde streg på landkortet. Men vi må ikke være virkelighedsfjerne. Der er liv, der er bevægelse, der er forskydninger mellem de to folk, og egnet til brobygning eller ikke egnet, man kommer nu engang ikke uden om brydningsfladen eller berøringsfladen i grænselandet, hvis man er indstillet på, at der skal være et samarbejde mellem de to lande.

Visse forudsætninger er også til stede i højere grad i grænselandet end andre steder for formidlingen af et samarbejde, når man ser bort fra de kritiske situationer. Mellem kriserne mærkes trods alt, at der findes et hjemstavnsfællesskab, et naboskab, så man husker, at der også bor mennesker på den anden side af det nationale havegærde. Hvor nationalt interesserede mennesker, navnlig når de bor på afstand, må hæfte sig ved de tilspidsede situationer, ved de skarpe modsætninger, ved en bedømmelse i sort og hvidt, der vil grænselandsmennesket, der har slægt og venner i begge lejre, både instinktivt og på grund af sin fortrolighed med vilkår og udvikling, have en større forståelse for nuancerne på farveskalaen.

Efter nazitidens afbrydelse af kontakterne over grænsen mellem de to folk og over statsgrænsen er der gjort flere forsøg på at genoptage samarbejdet, statsligt bl. a. med de dansk-tyske erklæringer af 1955 og Nato-samvirket, folkeligt f. eks. med Donnerstagsgesellschaft (torsdagselskabet) og lidt mere officielt med de dansk-tyske dage og udgivelsen af de dansk-tyske bøger om nabolandet.

Jeg tror, at man lettest kommer i kontakt, hvis man har noget fælles at samles om. Jeg tænker f. eks. på samvirket mellem de to symfoniorkestre, som i deres sigte hører til det nationale arbejde, men som jo er begyndt på et dansk-tysk samarbejde tværs over grænsen. Jeg tænker på brandværnsorkestrene i Tinglev og Husby, Angel, som både har musik og brand

Grænseovergangen ved Rudbøl. Landsbyen Rosenkrans set fra nord mod det tyske toldsted. Grænsestenen ligger i vejen i billedets forgrund – den vestlige del (til højre i billedet) er den danske side.

at samles om. Jeg tænker på amatørskuespillerne, på de kommunale studieture især på det sociale område, på Rotary, Lionklubber o. l. I det store format samarbejder man om inddigning af ny marsk på vestkysten, men i det lille format er man endnu ikke nået så vidt, at man kan ordne asfalteringen af Rudbøl Hovedgade i én arbejdsdag; i sommer har den danske kommune først asfalteret sin part, det gik med maskine, og så kom tyskerne og ordnede deres side, som de måtte klare med håndkraft, fordi deres vejstrimmel kun er en meter bred og ikke tillader anvendelse af maskine.

Et helt nyt træk i billedet er dukket op, da grænsen mellem Danmark og Tyskland også blev grænse mellem Fællesmarkedet og Frihandelsområdet. Det har givet en dansk aktivitet syd for grænsen. Hvis vi kommer ind i Fællesmarkedet, fjernes denne stimulans, og antagelig vil strømmen vende med en vis tysk aktivitet nord for grænsen. De tyske virksomheder vil næppe interessere sig for en placering i Danmark, når de ikke har denne interesse nu, men jordkøbere og arbejdstagere vil sive ind over grænsen, alt andet lige med størst interesse i at bosætte sig i grænselandet, hvor de kan leve livet på tysk.

Men enten vi kommer ind i Fællesmarkedet eller ikke, så må vi gøre os klart, at samfundet er blevet et andet. Det rodfaste bondeland, der holdt fast på det danske, da kongehus og adel, hof og hær, administration og

gejstlighed, handel og håndværk lå under for det tyske, dette bondeland er ved at miste sin betydning, og et erhvervsliv med langt større bevægelighed i alle retninger har vundet frem. Den bofaste sønderjyske landbefolkning er gledet i baggrunden for en mere udadventt, en mere internationalt indstillet befolkning.

Der er to forbehold over for et dansk-tysk samarbejde. Dels et kortsigtet med erindringer om nazitid og besættelse; det må man se at overvinde. Dels et langsigtet, som ikke må gå i glemmebogen. Det er jo en kendsgerning, at kontakten over den dansk-tyske grænse har været umådelig kostbar for Danmark, og den har kostet mest, når der har været et godt forhold mellem dansk og tysk, så det tyske har kunnet trænge ind i Danmark, uden at man har haft øje for nogen fare. Derfor må man fra dansk side stedse søge at være opmærksom på, hvor der kan være fare på færde, uden at vi umiddelbart har den fornemmelse, fordi vi tænker i uger eller år, hvor udviklingen arbejder i generationer. I dag ved vi, at det er kirkesproget, der tidligst tegnede den nuværende statsgrænse; da det havde været aktuelt at modvirke det, drømte ingen om konsekvenserne. I vor fornemmelse af faremomenterne skal vi være forud for vor tid, og medmindre teknikken i fremtiden tillader os at vælge helt andre fjernsynsudsendelser end de tyske, kunne jeg tænke mig, at her er et af de områder, hvor vi må være agtpågivende.

Hvad vil det nu i praksis sige at være agtpågivende? Det vil blandt andet sige, at man skal finde balancen over for alle forsøg på uden sagligt hold at forskønne det tyske på det danskes bekostning. Der kan plukkes eksempler i den førnævnte hjemmetyske håndbog, hvor man ikke kan se, at Vogelgesang førte jordkamp; selv under fremmedherredømmet var der fra tysk side kun tale om »landeskulturelle Gegenmassnahmen«. Med hensyn til sprogkampen går det tilsvarende; det danske sprogreskript af 1851 karakteriseres som den hårde hånds politik, medens man ikke kan drive det videre end til at kalde 1888-ordningen, som praktisk talt udryddede det danske sprog af de nordslesvigske skoler, for »denne ulyksalige forordning«. Det tyske fjernsyn har foreløbig ikke røbet slagside af denne art; faren ligger dels i danske vanskeligheder ved at konkurrere med den tyske rigdom, dels i danske seeres uvilje mod at anerkende, at dansk fjernsyn på flere områder ligger forud for det tyske, snobberi for det tyske som det fine, der ligger i et højere plan, har tidligere betydet en national fare.

Agtpågivenhed vil endvidere sige, at man skal være på vagt over for det, der bare bliver smukke ord, som f. eks. når lederen af Grenzakademie Sankelmark fortæller danske besøgende om institutionens formidlende arbejde, medens de tænker på det, der ikke bliver sagt om de tyske myndigheder, som forhindrede, at en dansk institution blev placeret ved Sankel-

mark sø, hvor imod forhindringerne pludselig svandt bort, da det drejede sig om en tysk institution. De smukke ord kommer til at modvirke deres hensigt, når alle sidder og tænker på det modsatte. Så meget hellere tale rent ud om tingene.

De dansk-tyske dage er også ved at blive til smukke ord, hvor man sidder og tænker på noget andet. Begyndelsen var bedre end slutningen. Der var perspektiv i det første stævne i 1954, da professor Troels Fink talte om den danske nordslesviger, den prøjsiske landråd og den tyske dommer før 1914, medens professor Alexander Scharff talte om tvangspolitik og opposition i grænselandet. Det dansk-tyske møde i Haderslev i 1965 havde derimod en marskafdeling og en kulturafdeling, hvor man fik meget at vide om marsk og vadehav, om dansk og tysk nutidslitteratur, om kunst og Søren Kierkegaard. Jeg har ikke noget imod hverken det ene eller det andet, men jeg har afgjort noget imod, at man i den grad går uden om den varme grød. Efter min opfattelse burde man hver gang ved de dansk-tyske dage afsætte en dag til behandling af gamle og nye modsætningsforhold, belyst fra både dansk og tysk side. Ikke for at genoplive og skærpe modsætningerne. Tværtimod tror jeg, at når man på denne måde bringer danske og tyske historikere sammen, så nærmer man også deres synspunkter til hinanden.

Jeg kunne ønske, at man ligefrem udgav et værk omhandlende de større stridsspørgsmål, der har været i tidens løb, lige op til udrensningen efter 1945 og f. eks. den løbende valglovsdiskussion, således at hvert emne blev behandlet af en dansk eller en tysk forfatter, og at der blev knyttet en kommentar til hver artikel af en historiker fra den modsatte lejr. Hvis man på denne måde kom stoffet igennem, havde man sat en udmærket stopper for tendentiøs historieskrivning i fremtiden.

Skal et samarbejde over grænsen føre frem, må opgaven først og fremmest blive den at uddybe kendskabet til og forståelsen for modpartens synspunkter, men således at befolkningen både på tysk og dansk side kan komme til at se tingene i deres rette historiske perspektiv. Hvis vi bare driver med i det internationale samarbejde, og hvis tendensen til afnationalisering og internationalisering hos de unge vinder overhånd, vil den stærke magt i midten så let, som Hitler aldrig har drømt om, kunne blive det dominerende kraftfelt, også for os.

Man har formet parolen »Front og Bro«, men når forholdet mellem de to nationer er godt, er det svært at gøre front, for hvad skal man gøre front imod? Det er svært at gøre front, når fjenden ikke tegner sig klart. Vi må akceptere, at broen er der, vi må også benytte den, men vi må holde os for øje, at fremtiden måske mere end nogen tid før vil stille krav om historisk kendskab, folkelig ballast og sans for de lange perspektiver, hvis vi danske skal kunne holde sammen på det, der er vort. *Bjørn Svensson*

Ernst Christensen, Asserballe

1895–1966

Den 14. oktober døde Ernst Christensen i Asserballe. Selv om han i længere tid havde været svagelig og efter et ophold på Statshospitalet i Sønderborg blev hårdt ramt af sygdommen, kom budskabet om hans død overraskende for mange. Det følte, som et lys var blevet slukt. Skønt han var 71, blev han stadig regnet med til de unge, vel nok fordi der altid var et lys og et skær af ungdommens friske frejdighed over hans personlighed, som der gennem tiderne har været det over hjemmet og slægten.

Ernst Christensen lignede ikke sin far, Christen Ernst Christensen, meget i det ydre, men desto mere af sind og væsen. Hvad Vilhelm Andersen et par år før den første verdenskrigs udbrud skrev om Christen Ernst efter et besøg hos ham, gælder i mangt og meget også om sønnen. Jeg tænker, skriver Vilh. Andersen, han var et ægte barn af sin fødeø. Han sad på sin stadselige gård, som han drev med fuld kraft. I en nyopført sidebygning boede hans ikke synderlig gamle fader på aftægt, og på marken gik hans unge søn (Ernst Christensen) og gjorde karls gerning. Om en snes år – det lyder som en spådom – ville drengen være manden i gården og han selv på aftægt. Efter faderens mening var det den bedste måde at tjene den danske

sag på, at danskerne gjorde deres sager bedre end tyskerne. De politiske møder, fædrelandssangene i forsamlingshuset, de mange borgerlige tillidshverv, han havde, vinteraftenernes syssel med dansk læsning, hvori han havde drevet det så vidt, at han kunne skrive vers med lune og ynde og holde historiske foredrag – det var alt af samme kilde. Han var en glad mand. Han følte ånden i sig som et væld, der vandede hans mark og nærrede hans hjerte.

Denne beskrivelse passer også stort set på Ernst Christensen, som det står i sangen: »Jeg er dansk som min far, og min søn bliver, hvad hans fader var«.

Ernst Christensen blev født den 28. februar 1895 på Sædmosegård i Asserballe, og her i det gode danske hjem voksede han op og modtog de indtryk, som prægede ham for livet. Han blev elev på Ryslinge højskole og Høng landbrugsskole og dygtiggjorde sig her til at tage en gerning op på hjemgården og i hjemstavnen. Her udover tog han en tid ophold på gårde i Sverige og på Sjælland og blev en dygtig landbruger, en pryd for sin stand. I sin fritid dyrkede han som sin fader læsning og fordybede sig i sin fødeøs og Sønderjyllands historie. Han tog straks del i ungdomsarbejdet og var en årrække formand for Asserballe Ungdomsforening, men da verdenskrigen brød ud 1914, måtte han med og blev indkaldt om efteråret, for øvrigt sammen med sin fader. Der findes et billede af dem, hvor de begge er iført den tyske uniform, et ikke helt almindeligt eksempel på, at både fader og søn blev indkaldt til krigstjeneste. Han befandt sig, da indkaldelsesordren kom, på Ryslinge højskole.

I 1916 blev han hårdt såret ved fronten i Frankrig og hjemsendt som krigsuduelig 1917. Tidligere var han i Rusland blev angrebet af dysenteri, som efterfulgtes af et langt lazaretophold. Men nu kunne han deltage i mødet på »Folkehjem« i Åbenrå den 17. november 1918, som blev en stor oplevelse for ham, og han kunne fortælle om den glæde, der herskede ombord på skibet, som førte de mange glade og syngende alsingere tilbage fra den store fest, hvor budskabet om genforeningen blev givet. Slægtstraditionen tro overtog han 1923 sin fædrengård, der havde været i slægtens eje siden 1580. 1915 blev han gift med Anna Bladt, datter af H. C. Bladt, Tandsgård. Han var stadig med i ungdomsarbejdet, og som dygtig gymnast deltog han i en lang årrække frem i tiden i gymnastikken. Sin sædvane tro trængte han til bunds i de problemer, han beskæftigede sig med, og han gik med ildhu og energi op i arbejdet.

Det blev dog først i 1933, da de truende toner fra syd lød herop og kaldte ungdommen til dåd, han kom til at øve sin største indsats. Da var han en af dem, der stod forrest i rækkerne, og det var blandt andet i hans hjem, der blev diskuteret om oprettelsen af Det unge Grænseværn, hvis amtsformand han var indtil 1946. Han var en af dem, der til trods for modstand i

trediverne, gik med til navneforandringen til DNU. Efter hans mening burde den nordiske linie følges, og han blev medlem af det såkaldte Grænseråd. Det har sikkert været ham en skuffelse, at denne organisationsændring ikke viste sig at være frugtbar.

Indenfor dette særlige ungdomsarbejde blev hans evner taget stærkt i brug. Han blev landet over benyttet som taler og vandt med sin lunerige fortælleevne megen yndest. Det var sønderjyske og nordiske emner, han talte om, og dem gjorde han rede for, klart og anskueligt. Navnlig er der grund til at mindes den tale, han holdt på Dybbøl Banke ved det store ungdomsstævne den 11. juni 1933. Det var ungdommens bekendelse til det danske, han her kraftigt tolkede.

Den ungdom, der er vokset op her, sagde han, har den dybeste sympati for danskheden syd for grænsen, men den er vokset op i troen på, at grænsen lå fast, og at den ikke ville blive rokket. Denne ungdoms danskhed er blevet selvfølgelig, sagde han, og i dag er den nationale kampfront ikke brudt. Vi unge er i vort inderste væsen danske, og vi står bedre rustet end nogen sinde. Vort svar på angrebene på den grænse, der blev draget ved en fri folkeafstemning på rettens og retfærdighedens grund, er, at vor holdning bunder i vor dybe kærlighed til Danmark. Når grænsen nu bliver krævet flyttet, må vi sige stop, og det bør siges efter pastor Schmidts tale i Folketinget og dr. Sievers udfordrende tale i Læk. Den danske sønderjyske ungdom har påbegyndt et nyt afsnit i sin historie.

Ved Ernst Christensens død er et livs trofaste og betydende virke blevet afsluttet. Nævnes skal også hans offervillige deltagelse i modstandskampen under vort lands besættelse, hans fortsatte interesse for ungdomsarbejdet og højskolen, der medførte, at han blev medlem af Danebod Højskoles bestyrelse, og endelig hans glæde ved at sysle med historiske emner. Jo ældre folk bliver, skrev han i en vægtig afhandling i Sønderjyske Årbøger om Landbevæbningen på Als, jo større plads indtager minderne i deres tankeverden. Og i denne forbindelse mindedes han, hvad hans oldemoder, der døde 1904, havde fortalt ham om sine oplevelser i 1840'erne. Sådan gik det til, tilføjer han, at jeg slog rod i historien. Ud fra denne tilknytning til fortiden har han skrevet værdifulde bidrag til Sønderjysk Månedsskrift, og i Alsbogen har han skrevet et værdifuldt afsnit om landbruget på Als. Han var selvskrevet til at blive formand for Historisk Samfunds afdeling for Sønderborg amt, et hverv han med stor interesse varetog fra 1956 til 1965.

Ernst Christensen har med alt, hvad han med flid og uegennyttigt virke udrettede, efterladt sig et varigt minde, som fortjener at blive holdt i ære. Man kan undres over, at han ikke fik tildelt det ridderkors, han i høj grad havde fortjent. Det meget store følge, der fulgte ham til graven, var et vidnesbyrd om, at hans landsmænd forstod at værdsætte hans store fortjenester.

Morten Kamphövener.

TVUNGEN SOLDAT

Fhv. lærer Hary Petersen, Brasilien, fortsætter sin beretning om flugten fra tysk soldatertjeneste og fortæller videre om den første tid i England.

Nu var der ikke mere fare for, at jeg skulle blive pågrebet. Min permission lød på fem dage: først på onsdag, den 10. april om aftenen klokken ti skulle jeg være tilbage på kasernen, og i dag var det først søndag den syvende. Før torsdag ville militærmyndighederne ikke begynde at lede efter mig, og da var jeg forlængst i sikkerhed i England.

Goethe siger: »Du tror, du skubber, mens du skubbes selv!« Havde jeg for et halvt år siden tænkt mig, at jeg skulle rømme til England som en forbryder? Var jeg ikke bleven skubbet ind i den tyske hærs tjeneste? Og af mit danske sindelag og karakter blev jeg så skubbet til at tage dette skridt, fordi de militære myndigheder i Tyskland var for snæversynede til at forstå, at med deres prøjsiske voldspolitik over for Sønderjylland og sønderjyderne ville de aldrig kunne skaffe sig loyale undersåtter, thi tryk avler kun modtryk!

Stewarden kom ind og sagde, at nu kunne jeg gerne gå op på dækket, men jeg skulle holde mig i skyggen og borte fra de andre passagerer. Om trent halvti kom vi forbi Brunsbüttel på Elbens højre bred, ved udmundingen af Kielerkanalen. Månen, der var i aftagende, var lige stået op bag os, og langt forude skimtedes silhouetter af nogle store orlogsskibe, der åbenbart var i færd med at sejle ind i kanalen. De kom meget hurtigt. Da de sejlede forbi os ti minutter efter, så vi, at det var to store krydsere, og bag dem kom et antal mindre krigsfartøjer.

Allerede klokken otte havde stewarden bragt mig en bakke med te og smørrebrød, mere end jeg kunne spise, skønt jeg var skrupsulten; og han havde sagt, at om morgenen, når vi var uden for de tyske farvande, kunne jeg ganske frit komme på dækket og spise morgenmad i spisesalen, men først måtte jeg indføre mit navn – eller et påtaget navn, hvis jeg foretrak det – i skibslisten og betale for rejsen. Indtil da kunne jeg forblive i hans lukaf og lægge mig i hans køje, han ville holde til et andet sted denne nat; han bad mig dog ikke at låse døren nu.

Tidligt næste morgen, mandag morgen, kom stewarden ind og bad mig gøre mig færdig. Så kom han med skibslisten, og jeg måtte indføre »mit navn«; jeg skrev Gerhard Schulze, og så betalte jeg de to »tyske pund«, 40 mark, for passagen og fik min billet. Vi var nu godt uden for de tyske farvande, og ingen tysk myndighed kunne komme efter mig.

Stewarden anviste mig en plads i en tomands passagerkahyt; den delte jeg med en ældre herre, der var på rejse tilbage til Liverpool efter et besøg hos slægtninge i Tyskland. Så førtes jeg til spisesalen, hvor jeg nu som re-

gelret passager skulle deltage i måltiderne sammen med skibsofficererne og de få andre passagerer. Jeg spurgte stewarden, hvad jeg skulle sige, hvis nogen spurgte mig, hvem jeg var, og hvordan jeg var kommet om bord. Han sagde, jeg kunne nu gerne sige, at jeg var Gerhard Schulze, på rejsebesøg i England, og var kommet ombord i aftes, lige inden skibet sejlede. Mere skulle jeg helst ikke sige. Stewarden havde dog fortalt kaptajnen, uden at jeg vidste det, at jeg var stukket af fra den tyske hær. Senere på dagen – vejret var nu ganske roligt igen – da jeg spadserede på dækket, tiltalte kaptajnen mig og spurgte, om det var sandt. Jeg var lidt bestyrtet over, at kapajnen vidste det, men han sagde: »De behøver ikke at være bange, nu er vi jo uden for de tyske farvande, og De er uden for fare.« Jeg fortalte ham da, at jeg først havde prøvet på andre engelske skibe, at få kaptajnen i tale for at bede ham tage mig med, men at man havde vægret sig. »Ja,« svarede han, »det ville jeg også have gjort, hvis De havde henvendt Dem til mig. For en kaptajn er der for meget på spil, hvis han ville hjælpe en rømningsmand; for en steward er det ikke så slemt, han kan let finde et andet job, hvis det skulle komme til stykket. Men nu lykønsker jeg Dem til, at De har klaret det så godt.«

Havet var usædvanlig roligt den dag, særlig efter middag; det lå næsten som et spejl, og jeg hørte kaptajnen sige: »Nu har jeg sejlet denne tur i over tyve år, men aldrig har jeg set Vesterhavet så roligt.« Vi sejlede tværs over Vesterhavet næsten stik vest. Med undtagelse af nogle fiskerkvaser så vi kun få skibe, og sent samme eftermiddag en engelsk flådeafdeling bestående af ti eller tolv enheder.

Passagererne gik i land i Hull mandag aften klokken ti, så snart skibet var fortøjet, og havnemyndighederne havde »modtaget« skibet, hvad der dog kun var en formsag. Stewarden sagde, at jeg godt kunne sove om bord.

Under rejsen var jeg kommet i samtale med en medpassager, hr. Steinhofel. Han spurgte mig, hvor jeg agtede mig hen. Jeg fortalte ham, at jeg ikke havde noget bestemt mål, men ønskede at søge kontorarbejde et eller andet sted i England. Han foreslog da, at jeg skulle følge med til Liverpool, fordi denne by var meget større end Hull og bød flere chancer. Da han gik i land, hvor hans kone allerede ventede ham, aftalte vi, at vi ville mødes næste morgen klokken halvni foran damperen.

Klokken halvti denne tirsdag morgen, den 9. april 1912, kørte vi med toget Hull–Liverpool. En ting, der slår én, når man for første gang ser de engelske jernbanetog, er, at de synes at være meget lavere end i Danmark eller Tyskland. De forekommer én som legetøjstog, men jeg formoder, at vognenes understel, chassis eller hvad man ellers kalder det, er lavere; indvendig er de lige så høje og bekvemme som på kontinentet.

Om denne togrejse er der ikke noget særligt til at meddele. Jeg sad ved vinduet, landskabet var for det meste smukt, næsten parkagtigt. Et sted

kørte vi gennem en lang slugt med høje fjælde på begge sider; en gang kom vi gennem en tunnel. Jeg tror, toget var et eksprestog, det standsede ikke mange steder. Klokken halvtre eftermiddag ankom vi til Liverpool.

Hr. Steinhofel havde tilbudt mig at bo hos sig i Liverpool. De havde et temmelig stort hus, og efter at jeg havde indrettet mig i mit værelse, anskaffet mig de nødvendige klæder og set mig lidt om i byen, begyndte jeg at lede efter arbejde i et eller andet handelskontor som oversætter eller korrespondent i fremmede sprog. Men det lykkedes mig ikke, fordi de engelske handelshuse brugte aldrig andre sprog end engelsk i deres forbindelser med udlandet. Udlændingene måtte simpelt hen bekvemme sig til at forstå og skrive på engelsk.

Hr. Steinhofel havde sin egen forretning, et savværk – Matthew Public Sawmill i Soho Street – et værksted med maskiner, hvor al slags snedkerarbejde blev udført en gros, og han foreslog mig nu, at jeg skulle indtræde i firmaet som deltager med et indskud på 300 £, som morbror Gustav i Nienstedten sendte mig af min mødrearv, hvorefter jeg var parthaver i forretningen.

Familien Steinhofel var flittige folk, flinke og hjælpsomme, og efter nogle måneder blev jeg regnet for et medlem af familien. Jeg forlovede sig senere med Maud Steinhofel.

I august 1914 skrev aviserne, at alle udlændinge skulle melde sig på hovedpolitikontoret i Dale Street, lige meget om de var »venlige« eller »fjendtlige« udlændinge. Da jeg ikke havde noget at skjule, gik jeg hen og meldte mig som dansker. Embedsmanden ville dog vide, fra hvilken del af Danmark jeg kom, og hvor jeg var født, og jeg fortalte ham da, at min fædreneby var Åbenrå, og at jeg var født i Nienstedten i Holsten. »Så er De jo tysker«, svarede han. Jeg protesterede: »Selv om jeg er født under tysk styre, er jeg bleven opdraget som dansker og føler mig som dansker. Det var af den grund, at jeg stak af fra den tyske hær«.

Han stillede mig mange andre spørgsmål: om jeg havde fotografiapparat, cykel, bil, brevduer, og om jeg var i besiddelse af skydevåben. Alt dette svarede jeg med Nej til. Han sagde: »De kan gerne sige det, hvis De har noget. Vi vil ikke tage det fra Dem; vi ønsker kun at vide besked«. Og til slut sagde han: »I enkelte tilfælde tager vi stikprøver; har vore embedsmænd lov til at se Deres hus eller Deres værelse og undersøge det?« Jeg gav min tilladelse og kunne gå hjem.

(fortsættes)

RETTELSE. Ulykkeligvis blev billedteksterne side 356 og 357 i oktoberhæftet byttet om. Vi beklager fejlen og beder læseren notere ombytningen under de to fætres portrætter.

Bog anmeldelser

Viggo Sjøqvist: Danmarks udenrigspolitik 1933–40 (Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie, Gyldendal).

Det er en ypperlig bog, udenrigsministeriets overarkivar, dr. phil. Viggo Sjøqvist, har skrevet om den danske udenrigspolitik i de syv år efter Hitlers Machtübernahme. Bortset fra nogle svage sider om den 9. aprils forhistorie kan man læse bogen næsten indvendingsløs. Da Sønderjylland ganske naturligt er centralt placeret i bogen, vil den have en særlig interesse for den sønderjyske befolkning.

Tyskland havde godkendt afståelsen af Nordslesvig gennem ratifikationen af Versaillestraktaten, men havde undraget sig underskrivelse af overdragelsestraktaten af 6. juli 1920, og da Danmark i 1926 søgte at få tysk anerkendelse af grænsen, lykkedes det ikke.

Det tyske mindretal havde lige fra 1920 krævet grænserevision, og da Hitler, der havde undsagt Versailles med de blødende grænser, kom til magten i 1933, tog mindretallet med friske kræfter fat på at få revideret grænsen, bravt assisteret af slesvig-holstenske kræfter syd for grænsen. Vi husker endnu »påskeblæsten« 1933 med dens to herolder, overborgmester Sievers, Flensborg (»Vi må klart og iskoldt sige danskerne, hvad vi vil. Vi vil have Nordslesvig igen«) og pastor Peperkorn, Fjølde (»Som et lyn vil den tyske national-socialisme tage Nordslesvig i besiddelse. 20–30–40–50, ja op til 80 organisationer vil blive oprettet ud over Nordslesvig . . . Nordslesvig vil lære København at finde vej til Berlin. Så vil den dag oprinde, hvor det tyske flag atter vajer over Dybbøl skanser«).

Mindretallet forsøgte forskellige veje. Allerede i 1932 havde den tyske vælgerforening vedtaget en resolution med krav om Nordslesvigs tilslutning til den tyske økonomi. I 1936 bad den tyske folketingsmand, pastor Johs. Schmidt,

med underskrifter fra en række førende tyske nordslesvigere Ribbentrop om at få Nordslesvig indlemmet i det tyske toldområde eller at få anerkendelse som selvstændigt kontingentområde med egne import- og eksportkontingenter.

Fra tysk side har man haft svært ved at forstå, at danskerne ikke påskønnede mindretallets bestræbelser. Ernst Siegfried Hansen gengiver i Disteln am Wege (side 241) pastor Schmidts overbevisning om, at han havde søgt at spare Danmark og Norden for det værste og med dette formål for øje havde henvendt sig til Sverige på trods af den officielle tyske politik. Hermed hang det sådan sammen, at da udenrigsminister dr. Munch i 1938 i Folketinget havde tilbagevist en tale af pastor Schmidt, hvori denne dels havde hævdet, at grænsen ikke var trukket i overensstemmelse med de nordiske retsprincipper, dels havde ønsket en dansk-tysk aftale om en nyordning, henvendte Schmidt sig til den svenske udenrigsminister Sandler for ad denne vej at påvirke Danmarks holdning. Sandler svarede – efter at have konfereret med Munch – afvisende, og i Oslo blev Schmidt slet ikke modtaget af udenrigsminister Halvdan Koht.

Danmark foretrak i det stykke den officielle tyske politik fremfor det tyske mindretals. Vi havde ikke noget præcist kendskab til den tyske regeringslinje. Vi vidste ikke dengang, at for Hitler var det nordslesvigske spørgsmål underordnet den større tanke: på en eller anden måde at få inddraget Norden i et Storgermanien. Jeg tror dog ikke, at Sjøqvist har ret i, at Nordslesvig var for lille et spørgsmål til, at Hitler agtede at beskæftige sig med det. Sådan tænkte Hitler ikke. Hitler følte sig hårdt engageret i det tyske nederlag efter første verdenskrig, og han betragtede Nordslesvigs gen-

Pastor Johs. Schmidt, Vodder (1869–1959). Hjemmetyskernes folketingsmand 1920–1939.

forening med Danmark som dansk lig-røveri over for Tyskland. Hvis en gunstig situation viste sig, skulle Hitler nok vide at befatte sig med det nordslesvigske spørgsmål. Men indtil videre ville han ikke udfordre de nordiske lande på dette område, og desuden betragtede han de tyske mindretal i udlandet som nyttige murbrækkere. Den uofficielle nazistiske udenrigsvejleder Alfred Rosenberg bebudede i Flensborg den 11. oktober 1933 en afgørelse, der ville smerte på begge sider af grænsen. Dermed tænkte han, efter hvad Jacob Kronika har oplyst, på en grænsejustering, der ville give Tønder, Højer og Kollund skov tilbage til Tyskland, men en sådan løsning ville næppe have tilfredsstillet Hitler undtagen i en periode med et stærkt behov for prestigegevinst.

Hitlers langtidspaner over for Danmark og Norden nåede ikke at komme til udfoldelse; vi nød fordelene af, at det tyske mindretal blev bremset, fordi tidspunktet til ændringer i Hitlers poli-

tik ikke var inde. Da pastor Schmidts efterfølger som det tyske mindretals repræsentant i det danske folketing, dyrlæge Jens Møller, første gang tog ordet på Christiansborg, havde han forinden været til instruktion i det tyske udenrigsministerium, og resultatet var en meget afdæmpet tale. Det var i maj 1939. Da naturen gik over optugtelsen på et Knivbjergmøde i juni 1939, fik dyrlægen omgående en næse fra det tyske gesandtskab, og da han efter krigens udbrud offentliggjorde et noget uforsigtigt opråb, blev det strengt påtalt, og han fik at vide, at han måtte træde tilbage fra sit førerskab, hvis han ikke nøje fulgte de fastlagte retningslinier. Efter rigstysk krav måtte Jens Møller aflevere en loyalitetserklæring over for Danmark, og den 10. september 1939 fremsatte dyrlæge Møller da en sådan erklæring, idet han »formandede alle til i denne alvorlige tid at forholde sig loyalt over for den danske stat og at forstå de forholdsregler, som

det nu var nødvendigt at træffe i Danmark.« Erklæringen havde rent øjeblikkeligt værdi som en beroligende klimaregistrering, men der var efter den 9. april i det tyske mindretal udbredt håb om, at genforeningsdagen den 15. juni i 1940 ville få modsat fortegn; derefter udsatte man håbet til Versaillesdagen den 28. juni, hvortil man anskaffede flagstænger og hagekorsflag, månedsdagen efter forsikrede Jens Møller, at grænsen ville komme til at ligge ved Kongeåen, og der var ifølge Vogelgesang almindelig forventning til, at de hjemmetyske unge, der gik til SS-uddannelse, »skulle være parat til anvendelse ved politiske forandringer i Nordslesvig«. Siden har der såmænd ikke været grund til at notere loyalitetserklæringer i grænselandet i så høj kurs, at de langstrakte diskussioner om ønskeligheden kan være spalteplassen værd.

Det lykkedes som bekendt Tyskland at holde Danmark i en varig tilstand af usikkerhed i grænsespørgsmålet. Det værdifulde i Sjøqvists bog ligger i skildringen af, hvorledes denne usikkerhed påvirkede Danmarks udenrigspolitik i årene fra 1933 til 1940. I modsætning til den gængse opfattelse af hans politik, byggede udenrigsminister Munch ikke på, at Folkeforbundet kunne give Danmark nogen sikkerhed. Det var i det hele taget ikke let for Danmark at få støtte i grænsespørgsmålet. Da Hitler i 1935 genindførte værnepligten i Tyskland, søgte Laval at få Danmark med til det franske resolutionsforslag ved at fremsætte en truende bemærkning om det danske grænsespørgsmål. På samme måde fik vi, da vi mishagede Italien i det abessinske spørgsmål, fra italiensk side at vide, at det skulle Danmark få betalt, hvis det danske spørgsmål (dvs. grænsen) en dag blev rejst. Med den tysk-engelske flådepagt 1935 havde England afskrevet sin interesse i Østersøen, men interessen for Jylland var stadig til stede, idet England ikke

ønskede den tyske befæstningskæde fortsat op til Skagen. I 1937 betonedede Eden dog, at England ikke ville gå længere end til diplomatisk støtte, hvis der blev gjort forsøg på at flytte grænsen; formentlig ville England i givet fald råde Danmark til at gøre de størst mulige indrømmelser. Under de allierede forhandlinger med Sovjet i juni 1939 instruerede den engelske udenrigsminister sin ambassadør i Moskva om, at Danmark ikke rangerede blandt de stater, hvis uafhængighed var af særlig interesse for Storbritannien.

Der var kun Norden at holde sig til. Statsminister Stauning henviste i en tale den 17. oktober 1933 til, at grænsen var hele Nordens grænse, den lå fast, og den skulle værnes. Fra Norge svarede »Tidens Tegn«, at Danmarks grænser er Danmarks anliggende; et forsvar af dem får blive landets egen sag; Norge har store handelspolitiske interesser i Tyskland, og »vi ønsker ikke at sætte dem på spil for hr. Stau-nings skyld.« Den norske statsminister beklagede angrebet, men kunne ikke sig noget mere positivt.

Grønlandsstriden var så frisk i Norge, at den skilte mere, end Skelbæk-grænsen samlede, og fra Sverige svarede udenrigsministeren køligt, at han håbede, at uroen om grænsen ville lægge sig, uroen om den grænselinie, »der af Danmarks statsminister var blevet betegnet som Nordens sydgrænse«.

Kort før jul 1936 kom der fra den danske gesandt i Berlin, kammerherre Zahle, en pessimistisk indberetning, der understregede, at 1920-ordningen af grænseforholdene ikke kunne betragtes som definitiv; han ventede nærmest sagen rejst ved en tilsyneladende nabo-venlig forhandling, der kunne udvikle sig til, at man betragtede Slesvig som et hele og med krav om en ny afstemning, der kunne få de værste konsekvenser. Zahle var overbevist om, at vi hverken kunne vente støtte fra nord eller fra vest. Hvad kunne vi da gøre?

Dyrløge, folketingsmand Jens N. Møller (1894–1951). Hjemmetyskernes repræsentant i folketinget 1939–1943.

Vi måtte føre en rolig og fornuftig linie over for Tyskland, var hans konklusion.

De danske gesandter i de andre nordiske lande bekræftede, at hensynet til egne interesser ville blive afgørende. I Sverige var der dog en varm interesse for, at Danmarks sydgrænse ville blive uændret »eller i hvert fald i alt væsentligt uændret«; i Norge var der ingen sympati for Danmark. På baggrund af denne tydelige isolering holdt statsminister Stauning i Lund den 8. marts 1937 den omstridte tale om Danmark, der ikke havde fået til opgave at være vagt og Nordens lænkehund mod syd, hvorved han unødigt skarpt fik understreget, at vi var overladt til os selv og til Tyskland. Men det var et oplæg til et forsøg, Stauning uden om udenrigsminister Munch gjorde på at få en dansk-tysk ikke-angrebspagt. Det lykkedes ikke i 1937. Staunings føler gennem Renthe-Fink blev afvist af Berlin.

Der var forskel på Staunings og

Munchs holdning i denne sag. Munch så ingen mulighed for militært værn af grænsen. Fra de nordiske lande ventede han aldrig andet en moralsk støtte. Munch ønskede at undgå enhver form for uro eller diskussion omkring grænsen; han ønskede sidst af alt spørgsmålet drøftet med Tyskland. Han frygtede, at en drøftelse kunne give stødet til den grænserevision, man ville sikre landet imod. Men så længe grænsspørgsmålet svævede, kunne Tyskland være tilbøjelig til at frygte, at vi skulle slutte os til en fjendtlig kombination. »Det må derfor være et hovedformål for dansk politik at søge at fjerne denne mistro.«

For at fjerne denne mistro tog Munch reservationer over for Folkeforbundsrådets fordømmelse af Tysklands indførelse af den almindelige værnepligt. Da Munch inviterede til nordisk udenrigsministermøde i 1935 til drøftelse af sagen, undlod han at invitere Finland, fordi dette land altid havde støttet den

franske sikkerhedspolitik med dens sanktionssystem. Senere på året stillede han sig uvant positivt over for det kollektive sikkerhedssystem ved at gå ind for sanktioner mod Italien, og formodentlig har bevidstheden om, at Danmark selv kunne få brug for tilsvarende støtte, været en medvirkende faktor. Da Tyskland i 1936 marcherede ind i den demilitariserede Rhinzone og samtidig erklærede sig løst fra Locarno-traktaten, ville den danske regering ikke gå længere end til at konstatere et traktatbrud, men her var dog ikke tale om en særstilling; bortset fra Frankrig var praktisk talt alle stater imod sanktioner. Da Sverige i 1938 ønskede en fuldstændig frigørelse fra Folkeforbundets sanktionsforpligtelser i pagtens artikel 16, bremsede dr. Munch: »Uden at kunne sige, at Danmark regnede med hjælp fra nogen i en kritisk situation . . . så mente vi det dog ikke rigtigt helt at afskære muligheden for, at artikel 16 også kunne bruges til fordel for os.«

Den 15. april viste det sig, at USA interesserede sig for landene ved Tysklands grænser; i telegrammer til Hitler og Mussolini spurgte præsident Roosevelt de to diktatorer, om de ville love ikke at angribe en række navngivne stater, deriblandt Danmark. Hitler svarede den 28. april med at opsigte ikke-angrebspagten af januar 1934 med Polen, men samtidig tilbyde en del andre lande, deriblandt Danmark, en ikke-angrebspagt. Dr. Munch, der tidligere havde svaret nej til et spørgsmål, om Danmark ønskede en engelsk garanti-pagt, fordi han var bange for, at den kunne opfattes som en standpunkttagen i den ideologiske stormagtsgruppering og kunne føre til en tysk besættelse af dansk territorium, og som altid havde været imod et dansk initiativ til en dansk-tysk ikke-angrebspagt, var nu ikke i tvivl om, at man burde sige ja til det tyske tilbud. Han var helt på det rene med, at der var tale om en tysk propagandaaktion, men et nej ville bli-

ve husket, og havde Tyskland mistillid til Danmark – eller andre nordiske lande – kunne man befrygte, at Tyskland som sikkerhedsforanstaltning ville besætte større eller mindre dele af dansk territorium. Dr. Munch rettede en indtrængende henstilling til de andre nordiske lande om ikke at lade Danmark stå alene, hvilket ville øge risikoen for at få grænsespørgsmålet rejst. Henstillingen var forgæves, de andre lande afsløgte det tyske tilbud, og dr. Munch beklagede, at første gang det nordiske samarbejde sattes på prøve i et vanskeligt politisk spørgsmål, så glippede det, fordi man ikke kunne enes om at følge en linie, der tog afgørende hensyn til det af de fire lande, hvis interesse det særlig gjaldt.

At udenrigsministeriet så det som en hovedopgave at skabe et godt forhold til Tyskland, forhindrede det dog ikke i at modsætte sig tyske ønsker. I 1933 skar tyskerne ned på den danske oste-eksport for til gengæld at tilbyde et kontingent på 50.000 stk. kvæg for at glæde den sønderjyske befolkning, specielt hjemmetyskerne, hvad Danmark ikke kunne have noget imod, men samtidig ønskede de beboerne i Aabenraa, Sønderborg og Tønder amter fritaget for at skulle skaffe valutaattester ved indkøb af varer til eget forbrug, et ønske med klart politisk sigte. Danmark fik området ændret til en 15 km bred zone langs grænsen, og kort efter tvang valutavanskeligheder Tyskland til at opsigte ordningen. Da den danske regering den 19. januar 1934 fremlagde forslag om de såkaldte »urolove«, der tog sigte også på det tyske S.A.-korps i Nordslesvig, vedtog man på et møde i Kiel, med deltagelse bl. a. af den tyske gesandt i København, at opløse S.A.-organisationerne i Nordslesvig og i stedet at samle medlemmerne i S.K., et ikke-uniformeret forbund med det fulde navn Schleswigsche Kameradschaft; det var dette korps, der under besættelsen rask væk overtrådte forbud imod

at bære uniform og våben, indtil man efter langvarige forhandlinger med tyske myndigheder i november 1940 fik sat en stopper for misbruget. – I årene 1933–35 afslog udenrigsministeriet, trods pres fra det danske marineministerium, at give den tyske flåde øvelsesplads og andre lettelser på dansk søterritorium; i 1936 og 1937 måtte man bøje sig, i det ene tilfælde for en fuldbyrdet kendsgerning, da marineministeriet var gået ind i en aftale uden at tage udenrigsministeriet med på råd. Også på et andet punkt måtte man bøje sig for tyske ønsker, nemlig ved en analogislutning at tillade militær overflyvning af de tre stræder, Øresund, Storebælt og Lillebælt, hvor gennemsejling var tilladt; England protesterede.

Udenrigsministeriet så i øvrigt helst så få ændringer som muligt i gældende regler. Dr. Munch gav under vanskelige forhold altid forret til det bestående, og skønt han f. eks. ønskede søforterne ved København nedlagt, frarådede han en nedlæggelse i 1939, fordi det kunne vække opsigt og give anledning til en uønsket debat.

Viggo Sjøqvist omtaler i sin bog en række tilfælde, hvor udenrigsministeriet følte sig plaget af skribenter, der skabte uro omkring grænsen; foruden navne som Johan Vogt, Joachim Joesten og Louis von Kohl også det mærkelige mellemspil i »Hejmdal« den 30. januar 1937, da bladet gav et indsendt indlæg, som det noterede at have modtaget fra »særlig side«, plads som ledende artikel uden at tage forbehold af nogen art. Der stod bl. a.: »Vi ved, at man fra tysk-nordslesvigsk side er misfornøjet med grænsen; det næste skridt må så blive en præcisering fra samme side af konkrete krav; thi sådanne må der jo blive tale om, hvis det ofte fremsatte perspektiv om spørgsmålets ordning ved fredelig forhandling skal blive til virkelighed.« Efter denne lapsus blev bladets redaktør, røber Sjøqvist, »taget hårdt i skole af udenrigsmini-

steriet«; det nævnes ikke, at indsenderen, der havde nøjedes med at skrive under mærket »c.«, senere navngav sig; det var fhv. lektor Reincke, Haderslev.

Mere indirekte kom den svigtende tillid til grænsens holdbarhed til udtryk i den manglende interesse for at foretage investeringer i Nordslesvig; det gik endog ud over Sønderjyllands Kreditforenings obligationskurser, så den danske stat i 1925 måtte garantere forrentningen for at rette kurserne op. Viggo Sjøqvist kommer ikke ind på denne side af sagen og nævner heller ikke det opsigtvækkende træk med Statens forsøgsstation i Store Jyndevad, hvor udenrigsministeriet i foråret 1939 efter direktør Fr. Heicks senere oplysning forsøgte at få den placeret længere nordpå. Efter forstander Overgaard's meddelelse til Heick havde udenrigsministeriet over for landbrugsministeriet henvist til, at den sydlige beliggenhed ville betyde, at forsøgsstationen ved en eventuel grænseforskydning ville tilfalde Tyskland. Landbrugsministeriet skulle have svaret, at måtte man afstå landområde til Tyskland, måtte man tage dette tab med.

Det er givet, at en aktion som den nævnte ikke harmonerer med de retningslinier, der blev lagt af udenrigsminister Munch. Derimod er det sandsynligt, at Munch – navnlig efter at forhandlingerne om ikke-angrebspagten var begyndt – lagde vægt på at undgå enhver udfordring i det særlig udsatte område. Kan den primære motivering være gået tabt undervejs til Heick, så kun en sekundær sidebemærkning er blevet tilbage?

Hvordan dette nu forholder sig, er det sundt at opfriske erindringen om livet ved en vulkanrand, og Sjøqvists bog fortæller meget om det, der skete bag kulisserne, og som man skal vide, hvis man vil undgå at blive siddende foran et fortegnet billede af Danmarks politik i nazismens store tid.

Bjørn Svensson

Gregersen, H. V.: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*. 1966. 731 s. (Medlemspris: 30,00 kroner; ikke-medlemmer: 60,00 kr.). (Skrifter, udg. af *Historisk Samfund for Sønderjylland*, bd. 33).

Laurids Skau (1817–64) er i egentligste forstand en Aladdin-skikkelse i sønderjysk og dansk historie. Inden for landsdelen kan vel kun Peter Grau sammenlignes med ham og uden for denne Klaus Berntsen. Den unge, uskoledede og uden for snævre kredse lidet kendte Sommersted-gårdmands første fremtræden for en større kreds med den berømte og virtuost fremførte tale på det første Skamlingsbankemøde den 18. maj 1843 måtte selvsagt – ikke mindst på baggrund af den endnu herskende skarpe sociale lagdeling og store kredses lidet nedladende holdning til bondestanden, der vel stadig opfattedes som almue – vække furor og skaffede i forbindelse med hans sikre fremtræden, hans skønhed og hans evne til at færdes i alle samfundslag Skau indpas og venner i førende økonomiske, politiske og intellektuelle kredse over alt i kongeriget og hertugdømmet. Det blev vel hurtigt klart, at Laurids Skau fra starten kun var Chr. Flors talerør, men det anfægtede på ingen måde hans position og udsigter – tværtimod – for så vidt som han hurtigt beviste, at han selv udmærket forstod både at koncipere taler og foredrag, at skrive breve og at gøre sig gældende i det politiske liv. Hans karriere blev da også kometagtig, fremmet som den blev af venner i alle samfundslag – fra den enevældige monark og nedefter – og såvel i kongeriget som i den snævre hjemstavn, og ved hans egen utrolige arbejdsomhed, politiske tæft, evne til at omgås mennesker af alle slags samt – en ikke helt almindelig ærgerrighed: 1845 blev han efter Hiort Lorenzen danskhedens politiske fører i Nordslesvig, 1846 formand for Den slesvigske forening, under Treårskrigen folketingsmand og efter kri-

gen den første formand for Haderslev Amts Landboforening og et fremtrædende medlem af bestyrelsen for Røding Højskole – for blot at nævne nogle af hans tillidsposter. I mellemkrigsårene var han dog først og fremmest som stænderdeputeret det danske Nordslesvigs ubestridte fører til sin alt for tidlige død i en alder af knapt 47 år. Hans liv var tillige præget af betydelig materiel fremgang: Han ombyttede tidligt sin gård i Sommersted med en større og bedre i Hovst i Sønder Vilstrup sogn, og rykkede 1855 med erhvervelsen af Mariégård ved Haderslev op i den i landsdelen i øvrigt af navn ukendte proprietærklasse, og tre år før var han blevet amtsforvalter i Haderslev vesteramt, et embede, som han trods sin manglende akademiske uddannelse bestred på allerbedste måde.

Det kunne naturligvis ikke undgås, at en så strålende karriere og opnåelsen af så fremtrædende en position indvirkede uheldigt på en så svag og på mange måder lidet rodfæstet karakter som Laurids Skaus – andet ville snarere have været forbavsende – så meget mere som Skau var et letbevægeligt gemyt, hvis udtalelser og gerninger ikke altid var lige velovervejede, og som i sit private liv, specielt med hensyn til det seksuelle, næppe var noget forbillede. Dommen over ham og hans gerning har da også i eftertiden været hård (ofte for hård), specielt som den er udformet af den begyndende nationalitetskamps store historieskriver, P. Lauridsen, i hans klassiske og vel stadig autoritative værk, *Da Sønderjylland vågnede*, bd. 1–8, 1909–22. Senere historieskrivere, navnlig professor Knud Fabricius i 4. bind af den store »Sønderjyllands Historie« og i biografien af Laurids Skau i »Dansk biografisk Leksikon, bd. 22, 1942, har dog været langt mere nuancerede i deres dom over denne under alle omstændigheder betydelige mand.

For alle skildringer af Laurids Skau, hans personlighed og hans mangedannede

indsats – og det lige fra vennen M. Mørk Hansen, Den danske Bonde L. S., fra 1865 – gælder det imidlertid, at de bygger på et alt for spinkelt grundlag, idet Skaus meget omfattende brevveksling slet ikke eller kun i yderst begrænset omfang har dannet grundlag for fremstillingerne – det gælder således P. Lauridsen, der (i bindene 4, 6 og 8 af) sit værk aftrykker et begrænset antal breve fra og til L. S. fra årene 1842–46, oven i købet ikke altid i deres fuldstændige skikkelse.

Der synes – iflg. korrespondancen mellem A. D. Jørgensen og H. P. Hanssen, jfr. A. D. Jørgensens Breve. Ved Har. Jørgensen, 1939, s. 231 – at have været tale om i første bind (1889) af »Sønderjyske Aarbøger« at aftrykke breve fra L. S. (»stykker af L. S.«), hvilket dog af A. D. Jørgensen frarådedes og hvilket heller ikke blev til noget, men dele af hans brevveksling er senere, foruden hos P. Lauridsen, publiceret i »Af A. F. Tschernings efterladte Papirer«, bd. 1–3, 1876–78, og i »Breve til og fra Meïr Goldschmidt« bd. 1–3, 1963, ligesom yderligere kan forventes offentliggjort i en udgave af D. G. Monrads breve, der er under udarbejdelse. Trods alt er det dog kun beskedne dele af Skaus brevveksling, der således er eller vil blive offentligt tilgængelige, og den her foreliggende, digre publikation – vel den hidtil største i »Historisk Samfund for Sønderjylland«s så fortjenstfulde skrift-række overhovedet – må derfor siges at afhjælpe et virkeligt savn.

Det gælder for øvrigt ikke alene med henblik på Laurids Skaus biografi, men også med hensyn til både helstatens politiske historie i almindelighed og Sønderjyllands historie fra 1840'erne til 1860'erne i særdeleshed. Brevvekslingen strækker sig fra 1842 til marts 1864, d.v.s. få måneder før Laurids Skaus død, og korrespondenterne er historikeren C. F. Allen, politikeren og teologen H. N. Clausen, politikeren

Orla Lehmann, præsten, folkeoplysningsmanden og politikeren J. W. Marckmann (sognepræst i Hoptrup 1850–61) samt politikeren og bladmanden Carl Ploug med det absolutte tyngdepunkt i korrespondancen med J. W. Marckmann, med hvem og hvis familie, ikke mindst hustruen Julie Frederikke Dorthea Olsen (1813–51), Laurids Skau stod på særlig fortrolig fod.

Om hele publikationen gælder det, at den vel ikke på afgørende måde føjer nye træk til det i dag gængse billede af Laurids Skau, men den er først og fremmest interessant ved sin understregning af Laurids Skaus store evner også som brevsriver, hans rastløse virke for »sagen«, hans formidable arbejdskraft og hans sjældne evne til at komme i kontakt med personligheder, der økonomisk og dannelsesmæssigt stod langt over ham, som blot havde frekventeret degn Klosters – i øvrigt fremragende – landsbyskole i fødebyen Sommersted. Den meddeler også talrige glimt af og bidrag til hine års politiske og nationale historie og må alt i alt betegnes som et særdeles værdifuldt kildeskrift.

Det er imponerende, at udgiveren – ved siden af sit øvrige, omfattende forfatterskab og det tidrøvende arbejde som redaktør af Historisk Samfunds skriftrække – har fundet tid til at tilrettelægge denne store udgave, så meget mere som den i udgiverteknisk henseende opfylder ethvert berettiget krav, forsynet som den er med storartede orienterende indledninger til de enkelte afsnit, fyldige noter og et glimrende personregister – helt bortset fra at selve gengivelsen af de mange breve forekommer særdeles nøjagtig. Kun kunne man (i forordet eller indledningen) havde ønsket en redegørelse for, hvad der yderligere måtte eksistere eller kendes af breve til og fra Laurids Skau, specielt i landsdelen og måske særligt i familiens eje, og chancerne for, subs. evt. planer om at få også disse udgivet!

Aage Bonde

Poul Kürstein: Hvad skal jeg læse om Sydslesvig? 3. udgave.

I den nye udgave med forslag til læsning om Sydslesvig er antallet af titler forøget, og der er endda blevet plads til et par billeder. Det er en meget fylldig vejledning, men – som forfatteren så venligt gjorde opmærksom på i en samtale forleden – der mangler i hvert tilfælde to henvisninger, nemlig til Ib Hjaltasons bog med de smukke tegninger fra Sydslesvig og Timmermanns artikel om Frederiksstad i Katholica. Nu er de nævnt her, og så kan de engang komme med i en fjerde udgave af den lille, nyttige tryksag. Piecen kan fås gratis på Centralbiblioteket i Flensborg, hvor man for samme pris kan erholde »Vort tilbud 1966«, der giver oplysninger om kursus, foredrag, koncerter, udstillinger etc. *ibs*

HADERSLEV AMTS MUSEUM 1966

Den 12. årsberetning fra Haderslev Amts Museum indeholder adskillige interessante artikler ud over museumsinspektør Hans Neumanns redegørelse for museets arbejde. I denne sidste fortæller om undersøgelsen af Olmersvold, som man i øvrigt er inde på at kalde Olmersdige, fordi befæstningsværket, der strækker sig fra syd for Tinglev omtrent til Urnehoved tilsyneladende kun består af en voldgrav og tre rækker palisader af tykke egepæle, mens der indtil dato ikke er fundet det mindste spor af den vold, ældre meddelelser ved at berette om. Udgravningen, der sker i samråd med dr. phil. Vilh. la Cour, afslører andre gådefulde og overraskende kendsgerninger, som det måske bliver svært for museumsfolkene at finde antagelige forklaringer på.

Foruden en række gravninger udført i forbindelse med fund (ved Hørløk, Bodum og Tinglev by) har museet ar-

bejdet med studiekredse og udstillinger, og endelig har man forsøgt at stedfæste de gamle helligkilder i Haderslev amt – det lykkedes med undtagelse af helligkilden på Aller kirkegård – hvem kan huske, hvor den var?

Efter en kort redegørelse for den nu helt afsluttede Ejsbøludgravning, tager Hans Neumann et nyt problem op i artiklen om oldtidsbebyggelsen på Haderslev næs. En optælling viser, at i de tre østlige sogne Øsby, Halk og Vilstrup ligger gravhøjene tættere end i Nustrup, Skrydstrup og Vedsted, hvad sikkert vil overraske de fleste. Gravfundene fortæller, at bebyggelsen i de østlige sogne har været tættest i den yngre stenalder, mens de tre vestlige sognes indbyggertal tilsyneladende stiger i den ældre bronzealder. Altså slutter man, at folk flyttede fra kysten ind mod højderyggen. Men holder den teori stik? Neumann tvivler. Stenalder og bronzealder var ikke to skarpt adskilte perioder, men i lange tider fandtes begge kulturformer samtidig, således at bondebefolkningen på næsset lever i et stenaldersamfund, hvad gravfundene af flinteøkser vidner om, mens de velhavende, overklassen, boede langs den midtjyske hærvej, hvor handelen trivedes, og hvor bronzen først fandt udbredelse – også i gravhøjene.

Og endelig skriver sognepræsten i Fjelstrup, dr. theol. H. Hejselbjerg Paulsen, om bogsamlingen på Byg, som er testamenteret til museet, en enestående samling, hvor af de fleste bøger er sjældne, enkelte findes endda næppe andre steder. De er virkelige museums-genstande – man må ønske for museet, at planerne om en udvidelse snart må blive realiseret, så både Ejsbølfund og testamentariske gaver, den nedpakkede, men stadig forøgede sølvsamling og alle museets andre skatte kan blive præsenteret for skatteborgerne, deres rette ejere, i passende omgivelser.

ibs

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

HORSENS HAVN

- *Mange moderne stykegodskraner*
- *7,00 m vanddybde*
- *Havnen kan besejles dag og nat*
- *Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje*

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

**Støt
vore
annoncører**

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN
Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/5 • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. - Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.